

Streiftog gjennom den samiske hist

- av Karl Magnor Olsaker -

Den befolkning som har lengst bosettingshistorie i Bardu og Målselv, er samene. Før dølainnvandringa kom på slutten av 1700-tallet, var Bardu og Målselv rene samiske bygder.

Samene har ei rik historie i dette området. Bardu og Målselv er et av de gamle kjerneområdene for samene, noe som også ble fastslått i den høyesterettsdom som falt i 1968 i forbindelse med kraftverkreguleringa av Altevatnet på begynnelsen av 1960-tallet.

Samisk bosetting i Bardu og Målselv før 1500

De første spor etter mennesker i Bardu og Målselv går tilbake til ca. 2000 år f.Kr. Da som seinere, var Målselva som Barduelva naturlige ferdseisveier mellom Atlanterhavskyst og Østersjøkysten. De første menneskene kom sannsynligvis fra sør-øst. Kystboerne holdt seg gjerne ved kysten, mens innlandsboerne fra Nord-Sverige og Finland befolket etter hvert innlandet i Nord-Norge, Sør-Varanger, Finnmarksvidda og Indre Troms. De tilhørte den såkalte «Kamkeramikkkulturen» som opphavelig stammet fra Sør-Finland. Det var folk som drev med jakt og elvefiske og som ikke levde på faste plasser, men dro rundt innenfor et bestemt jaktområde, og hvis kultur var en stenalderkultur.

Deres redskap var laget av skifer og grønnstein, horn og

jegerliv til en begynnende rein-nomadisme. I tida videre fram gjennom middelalderen oppstår de velkjente trekk i nåtidens samiske kultur. En av de sikre funn fra Indre Troms' jernaldersamer er offerplassen som ligger øvst på vasskillet mellom Sördalen og Polnovika, bare et kort stykke fra grensen.

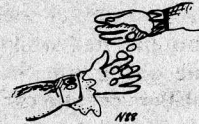
Denne offerplassen vet en var i bruk enda på 1600-tallet. Blant ofrede dyrebein og reinhorn fant en her et jernsverd av norsk eller svensk opprinnelse, og gjennom det kan plassen dateres til omlag år 600-800. I tillegg finner en her ca. 200 fangstgroper.

I Dividalen har en rekke kulturlevninger fra det samiske fangstsamfunnets tid. Ved Anjajav'ri ligger to offerplasser fra samenes førkristne religionsutøvelse. Den største og viktigste ligger ved Haldeladjna, som er området rundt Anjajav'ris utløp i

vite. Det kan være mistet på et krigstokt over fjellet eller eieren kan ha vært en norsk skattefogd som samene gjorde kort prosess med.

Om møtet mellom samer og norske vikinger, vitner sannsynligvis de samiske stallonavnene som en har i Indre Troms, om. «Stallo» betyr stål på samisk og navnene kan derfor kanskje forklares slik at her har samene og de brynjekledte vikinger møttes.

Skattelegging av samene før 1700

Bardu og Målselvområdet var fra gammelt av et grenseområde og dermed av interesse for flere stater. Foruten den dansk-norske skatteopprevinga av samene, så krevde også svenskene opp skatt i dette området ut mot kysten, fra middelalderen av og til begynnelsen av 1600-tallet. Før 1600 var befolkninga i fjordene på strekninga Malangen - Grovfjord i det vesentlige av sjøsamisk opprinnelse. Russerne krevde også skatt av samene i Finnmark og Troms fram til Målselva i det samme tidsrommet. I 1595 inngikk russerne en fredsavtale med svenske i Teusina, som sa at svenskene skulle kreve opp skatten som russerne hadde

Tingevara blir skattet for fisket i Altevatnet (1576, 1586, 1594 og 1595) og Leinavatn (1586, 1594, og 1595) av den svenske stat. Fra skatteregnskapet for Tingevara fra 1595, framgår det at det er bestemte samer som blir skattet for fisket i Altevatn og Leinavatn. Tingevara har dette året tilsammen 28 «skattelapper» som blir skattet for «fisketräsk» innenfor Tingevara samebys område. 6 av disse blir skattet for fisket i «Alhes og Linges Träsk».

Lenger nord på kjølen lå Ronulla sameby (Ronulla ble senere delt i Lainiovuoma og Kōnkāma samebyer) i Enotekiö. Ved 1600-tallets begynnelse ble det oppgitt å go fra 10-15 «skattelapper» i Ronulla. Disse drev ferskvannsfiske i området.

Det interessante er imidlertid at to mannsaldre senere, i 1671, så får vi vite at samtlige fiskevatn i dette området er dårlige fiskevatn. Hovedvatnet var Kilpisjävri som var «ett swagt Träsk». Her fisket hele byen. Forøvrig hadde alle hvert sitt bestemte vatn. Spesielt interessant er det at «Rusto Jarfwi» (antakelig Store Rostavatn) nå har kommet med blant fiskevatnene og at dette vatnet blir brukt av Lars Gutormsson sammen med Hindrich Gutormsson og Gutorm Nilsson.

Det berettes fra samme tid at samene i Ronulla nå for det

Målsnes var en gård med rike ressurser. Vi ser da også at gården ble bebodd av sjøsamer som hadde en viss posisjon blant sine landsmenn. Den første oppsitter vi hører om, var finnelensmann Pål Svendsen, hans sønn Svend Pålssen, etterfulgte faren, og i 1702 satt sønnesønnen Sjur Svendsen som finnelensmann på gården. At sjøsamene utnyttet det rike laksefisket i Målselva, vet man. Svenske myndigheter sendte egen laksefogd for å kreve opp skatt av sjøsamene mellom 1600 og 1610 for det fisket de gjorde i Målselva.

Navn som Laberg i Gratangen, Salangen og Hollendernes i Målselv, vitner også om at sjøsamene hadde varer som også vakte interesse utover det avgrensede området. Laberg som betyr lasteplass, var et sted hvor de varene som sjøsamene solgte, ble lastet inn i båtene til handelsfolkene.

Sjøsamene var som tidligere nevnt, også båtbyggere. En vet at sjøsamer på Indregård i Salangen på 1730-tallet drev med båtbygging som egen profesjon. Det samme gjaldt for sjøsamene i Malangen. Materialene til båtene hentet de fra dalene innenfor, Salangsdalen og Målselvdalen. En kilde til båtbygginga i dette området, er fogdregnskapene, anførsler om utvisning av båtved fra Statens skoger. I 1778 ble det for eksempel i Målselv utvist materialer til omtrent 30 båter fem

Deres redskap var laget av skifer og grønnstein, horn og bein, og så naturligvis av tre og lær. En regner disse mennesker for de eldste samer og en kan da gå ut fra, at før dølene kom, har det i historias løp i hovedsak bare være ett folk i Bardu og Målselv, samene.

En har en rekke steinalderfunn fra Altevatnområdet. Likeledes har en funn av steinalderboplass ved Devdisjav'ri. En har også et steinalderfunn fra Viken i Bardu. Fangstgroper fins det mange system av i Bardu og Målselv, f.eks. i Sør-dalen og ved indre delen av Altevatnet. En har ikke bevis for at noen av dem er fra steinalderen og så gamle er de neppe. Men det er ikke grunn til å tvile på at dette er en eldgammel fangstmetode som også steinalderfolkene har kjent. En vet imidlertid at fangstgroper i dette området var i bruk så sent som på midten av 1700-tallet.

Andre steinalderfunn kjenner en fra Tornetråk og likeens fra strekninga Bardufoss-Målsnes. I Balsfjord-Malanggapet er det funnet atskillige redskaper av nordfinsk opphav, f.eks. Rovaniemi-hakker, som kystfolkene må ha kjøpt fra innlandsbeboerne.

Hvor stor nasjonalitetsforskjell det har vært mellom dalens og kystens beboere i den tid vet en ikke og kystfolket behøver ikke være «ursamer». Men hva de ellers kan ha vært, er det vanskelig å si. Steinalderen varte lenge her nord. Først omlag 300 etter Kr.f. kom sannsynligvis nordmennene til Sør-Troms som jernalderfolk og bønder. Snart etter merker en at dette nye nabolskapet begynner å påvirke innlandets stenjegere.

I tida 300-900 skjer det sotre skiftet fra steinalderkultur til «samisk jernalder» og fra

Haldeadjna, som er området rundt Anjajav'ris utløp i Anjajåkka.

Ordet Hal'deladjna har mytologisk betydning og i sentrum av området ruver selve offersteinen.

Fra samme tidsperiode finnes en del kjøttgjemmer hvor utbyttet av villreinfangsten ble oppbevart. Disse er som oftest et rom murt i en steinrøys. Det er særlig rundt Vuommajavri og i Dær'tavaggi disse finnes i større antall.

At også nordmennene av og til korn på disse kanter, forteller Ottar fra Lenvik om i sin beskrivelse fra omlag 890. Han må sannsynligvis ha bodd en eller annen plassi Malanggapet. Han forteller om at han eide 600 rein som han hadde samer til å gjete for seg i fjellet og at samene betalte han skatt i skinn og sølv, da er det vel Bardu og Målselvområdet han tenker på. Men forøvrig var det som kjent også et norsk høvdingsete på Bjarkøy, og en del av innlandet kan likegodt ha hørt til det.

Ottar forteller videre om kvenene på svensk side av fjellet, at stundom herjet de på nordmennene og stundom nordmennene på kvenene. Mellom dem lå store ødemarker der båtene måtte trekkes over land fra den ene store innsjøen til den andre. Her kan det neppe være tenkt på andre distrikt enn mellom Tornetråk og Store Rostavatn. Et vitnesbyrd om et slikt norsk tokt har en funnet på nordsida av Altevatnet, der det i 1952 ble funnet et praktfullt vikingsverd. Det er mest sannsynlig fabrikkert omkring 1025 i England og derfra brakt til Nord-Norge av en norsk viking, kanskje av Tore Hunds menn på Bjarkøy. Hvordan det er kommet til Altevatnområdet kan en ikke

svenske skulle kreve opp skatten som russerne hadde krevd opp tidligere.

Etter Kalmarkrigen på begynnelsen av 1600-tallet, som i virkeligheten gjaldt stridigheter om hvem av statene som hadde rett til landområdene i indre deler av Nordkalotten, frafalt også svenskene sine skattekrav på vestsida av Kjølén.

De første skrevne kilder om den samiske bosettinga i Bardu og Målselv og tilgrensede svenske områder, får vi derfor gjennom skatteoppkrevinga. Det var særlig samenes jakt og fiske som tiltrakk seg oppmerksomheten. Fra skatte-regnskapene ser en at de enkelte samer ble skattet av bestemte vann (träsk). En får også opplysninger som viser at de enkelte samer oppholdt seg i bestemte områder.

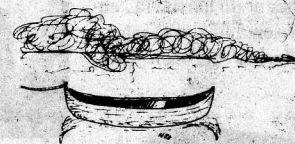
I de eldste regnskapene fra 1500-tallet er samene oppdelt i siidaer. Siida betegnet en samegruppe som brukte samme område. På svensk side ble benevninnga «by» brukt. «By» må i denne sammenheng ikke oppfattes som by i moderne sammenheng, men mer som en gruppe samer som brukte et bestemt område. Den samiske kultur på 1500-tallet var i hovedsak en jakt, fangst og fiskekultur. Innenfor hver by må en regne med at det var regler om hvordan jakt, fangst og fiske skulle foregå og hvem som skulle bruke de enkelte områder.

Områdene inn mot svenskengrensa tilhørte fjellsamebyene på svensk side. Altevatn og Leinavatnområdet inngikk i bruksområdet til Tingevara sameby (Tingevara ble senere delt i Talma og Saarivuoma samebyer) i Jukkasjävri. Fra slutten av 1500-tallet har vi opplysninger om at samene i

Det berettes fra samme tid at samene i Ronulla nå for det meste fisket i «Wasterssjön» fordi deres egne fiskevatn var dårlige. Dersom livbergingsmulighetene i Ronulla ikke lenger var tilstrekkelige kan folket derfra ha søkt ned til sjøen, ikke bare for å fiske, men også for å søke annen livberging.

I løpet av 1600-tallet utviklet reinnomadismen seg i Ronulla og Tingevara og det er disse to samebyene som senere har brukt Bardu og Målselv til vår, sommer og høstbeite for sine rein. Både Ronulla og Tingevara tilhørte Torne lappmark.

Sjøsamisk bruk av Bardu og Målselv

Før reinnomadismen ble utviklet i Bardu og Målselv, må en regne med at de nedre deler av dette vidstrakte området ble brukt av sjøsamene som bodde i strøket Gratangen - Malangen. I tillegg til at de drev fiske i fjordene, vet vi at de var dyktige jakt og fangstfolk. At det ble drevet en intens jakt i dette området viser mange av de store fangstgropanlegg som en kan finne i Bardu og Målselv. Et eksempel på dette er det store fangstgropanlegget i Lappskaret ovenfor Bardujord som består av ca. 40 fangstgroper. For å kunne bruke et slikt stort anlegg, trengtes organisering av fangsten. En har også eksempler på fangstgropanlegg i Nedre Målselv.

Målsnes var en gammel sjøsamisk gård. Første gang Målsnes er nevnt, er i 1643.

Målselv utvist materiale til omtrent 30 båter, fem fembøinger, seks åtringer, femten seksringer, en kobbromsbåt og en liten skipbåt. Fra de mindre Salangen og Gråfjord skoger, ble det fra 1775 til 1778 tatt ut materiale til 11 båter, en åtring, to halvfjerderomsbåter, to små seksringer, en halvtredjeromsbåt og resten «Kiexbåter». I Målselvområdet har enkelte fått utvist materiale til flere båter, noe som peker mot at de sannsynligvis har vært båtbyggere.

Utviklinga av reinnomadismen på 1600-tallet

Ut over 1500-tallet avtok mengdene av villrein. I det øyeblikk behovene ikke lenger ble dekket gjennom den tradisjonelle villreinfangst og øvrig fangst og fiske, måtte samene søke seg etter nye nærings-tilpassninger. Dette må vi se på som bakgrunnen for at det oppstod en form for nomadisme som kom til å få sin hovedbasis i tamreindrift. Denne tamreindriften endret seg i løpet av et par hundre år, slik at den ble mer og mer spesialisert.

I en beretning fra 1595 som svensken Gerhard Jostling gjorde i forbindelse med de danske fogdene, het det at «nogle Finnar, som varit boende på Fjällmarken, draga från år ned til sjösidan att bruka deres handel och vandel...» Denne flyttinga ned til sjøsida som synes å være av nyere dato, behøver imidlertid ikke å ha noe med reindriften å gjøre. Den kan like gjerne ha hatt handel som utgangspunkt.

Imidlertid er det klart at det skjedde visse endringer omkring år 1600 som innebar at

